ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI

E-ISSN: 2458-7559

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.43293>

Kaplan, T. (2020). Kilis masallarında yeraltı dünyası hakkında tespitler. *Çukurova Araştırmaları*, 6(1), 191-199.

CİLT 6, SAYI 1, YAZ 2020, s. 191-199

KİLİS MASALLARINDA YERALTI DÜNYASI HAKKINDA TESPİTLER¹

Tuba KAPLAN²

Öz

Kilis, Akdeniz Bölgesi'nden Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne geçiş yeri olup Suriye ile komşu bir serhat şehridir. Kilis, doğası ve yerleşmeye elverişli coğrafyası nedeniyle tarihî süreç içerisinde pek çok kavme (Babil, Hitit, Huri-Mitanni, Arami, Asur, Pers, Makedonya, Bizans, Selçuklu, Memluk/ Kölemen, Osmanlı) ev sahipliği yapmıştır. İlk olarak VIII. yüzyılda bölgeye öncü birlikler gönderen Türkler, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra bölgenin mutlak hâkimi olmuşlardır. Bir geçiş güzergâhında bulunan bölgeye yerleşen Türkmenler, ata yurttan getirdikleri kültürel değerlerini koruyarak günümüze kadar getirmişlerdir. Bu kültürel değerlerden biri de mitlerin parçalanmış şekilleri olarak kabul edebilen masallardır. Masallar zaman içerisinde yayıldığı coğrafyanın ve kültürün birçok özelliğini bünyesine alarak genişlediği gibi kültürel yozlaşmaya uğrayarak birçok özelliğini de kaybeder. Masalın bünyesine yeni motifler girdiği gibi masalın esasını teşkil eden belirgin birçok motif de kaybolabilir. Ancak masalın esasını oluşturan mitik unsurlar belirli bir zorlamaya maruz kalmadıkça varlığını korur. Bu çalışmada; Kilis'ten derlenen masallarda karşımıza çıkan mitik dünyanın bir sembolü olan yeraltı dünyasıyla ilişkili unsurlar incelenmiştir. "Kilis Masalları Derleme ve İnceleme" adlı eserdeki 44 masal metni araştırmaya dâhil edilmiştir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada doküman incelemesinden faydalanılarak içerik analizi yapılmıştır. Böylece masallarda geçen yeraltı dünyasına ait unsurlar (yeraltı dünyasındaki canlılar, yeraltı dünyasının özellikleri, yeraltı dünyasıyla temas ve yeraltı dünyasından çıkış) tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kilis, masal, yeraltı dünyası, tespit

DETECTIONS ABOUT THE UNDERWORLD IN KİLİS TALES

Abstract

Kilis is a passageway from the Mediterranean Region to the Southeastern Anatolia Region and a border city neighbouring Syria. Kilis, hosted numerous tribes (Babylon, Hittite, Huri-Mitanni, Arami, Assyrian,

¹ Bu çalışmada; "2020 TR Dizin Dergi Değerlendirme Kriterleri"nin 8. maddesinde belirtilen araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

² Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Rektörlük, Yabancı Diller Bölümü, tubakaplan27@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7813-0679>

Article Info/ Makale Bilgisi

Received/Geliş: 01.05.2020

Accepted/Kabul: 17.05.2020

Persian, Macedonia, Byzantine, Seljukian, Mameluke / Kölemen, Ottoman) because of its nature and geography that made settlement favorable.

First, VIII. Turks, who sent pioneering troops to the region in the 16th century, became the absolute rulers of the region after the 1071 Manzikert Victory. The Turkmen who settled in the region on a crossing route have preserved their cultural values brought from the country to the present day. One of these cultural values is fairy tales, which can accept them as fragmented forms of myths.

Tales can both expand incorporating various features of the culture and geography they spread over time and also can lose many features through cultural deterioration. New motives may join in the constitution of tales or plenty of distinct motives that constitute the basis of tales may disappear. Yet, the mythical elements that form the basis of tales maintain their existence unless they are exposed to a certain pressure.

In this study, the elements related with the underworld which is a symbol of the mythical world that appear in the tales compiled from Kilis were mentioned. 44 tale texts were included into the research from the work Compilation and Analysis of Kilis Tales. The study adopted qualitative research method and content analysis was carried out through document analysis. In this way, the elements of the underworld in tales (living things in the underworld, the attributions of the underworld, contact with the underworld and exit from the underworld) were establishes.

Keywords: Kilis, tale, the underworld, detection

GİRİŞ

Kilis, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hatay-Maraş oluğu ile Fırat Nehri arasında uzanan Gaziantep platosunun güneybatı kısmında yer almaktadır (Sabuncuoğlu, 2013: 3). Geçiş coğrafyası üzerinde bulunmasından ötürü tarihî süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Buna bağlı olarak bölgede zengin bir kültürel doku söz konusudur.

İlk olarak VIII. yüzyılda bölgeye öncü birlikler gönderen Türkler, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra bölgenin mutlak hâkimi olmuşlardır. Bölgeye yerleşen Türkler, ata yurttan getirdikleri kültürel değerlerini koruyarak günümüze kadar ulaştırabilmişlerdir. Halkın ortak düşünce dünyasını yansıtan bu değerlerde gelenek-görenekler, geçiş dönemi uygulamaları ve çeşitli inançlar mevcuttur.

Toplumun kültürel kodlarını oluşturan değerler, uzun bir birikim sonucunda meydana gelmektedir. Özellikle toplumun yaşam tarzına, bulunduğu coğrafyaya ve bağlı bulunduğu inanç sistemlerine göre şekillenen bu unsurların temeli mitolojik döneme kadar uzandığı aşikârdır. Tarihin ilk dönemlerinden beri insanoğlu doğa ve doğadaki unsurlar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu arada ulaşamadığı ve elde edemediği unsurlara karşı büyük bir ilgi ve merakla yaklaşmıştır. Bu unsurlardan biri de yerin alt kısmıdır. Özellikle toprağın üzerinde yaşayan insanoğlu tarafından burası gizemli bir dünya olarak kabul edilmiştir.

Yeryüzüyle paralel olarak yeraltında da farklı bir dünyanın olduğunu düşünen insanoğlu zaman içerisinde kendi kültürel hayatında burayı çeşitli şekillerde anlamlandırmış ve buna bağlı olarak oraya bazen ilgi ve merak bazen de korkuyla karışık bir yaklaşım sergilemiştir. Bunda yeraltı dünyasının karanlık olması ve ölümler diyarı olarak kabul edilmesi etkilidir.

İlkel insan, düşünce dünyasının yansımalarını *mit* adını verdiğimiz halk anlatılarına yansıtmıştır. Mitin zaman içerisinde destan, masal ve efsaneye dönüştüğünü kabul edersek birçok mitolojik unsurun da bu anlatılar içerisinde yaşadığını söyleyebiliriz. “Dolayısıyla kendi içindeki ilişkiye bağlı olarak bu türler birbirlerine motif ve epizot alıp verirler” (Ekici, 2005: 228). Yeraltı dünyası, birçok halk anlatısının motifleri arasında yer almakla beraber en çok mitik kökenli (mit-destan-masal-efsane) anlatılarda kendine yer edinir.

Günümüzde daha çok Sibirya ve Altay Türklerinin halk anlatılarında yeraltı dünyasına ait motifler canlı şekilde yaşarken Anadolu sahası halk anlatılarında tam da olmasa belirgin bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatılar içerisinde masallar önemli bir yer tutmaktadır. “... Sabır Taşı, Zümrütanka, Dünyanın Tadı, Elmas Beşik masalları yeraltı dünyasını ve bu dünyaya ait tasvirleri içermesi bakımından önemlidir” (Bakırcı, 2014: 50-51). Türk dünyasının değişik yerlerinden tespit edilen masallarda, masal kahramanlarının yeraltı dünyalarıyla ilişkileri ve buralara yaptıkları yolculuklar dikkat çekicidir. Kahramanın yeraltı dünyasındaki ilişkileri Türk Şamanist inancının folklorla yansımaları açısından incelenmeye değer niteliktedir. Bu masallarda bilhassa yeraltı dünyasına dair ayrıntılı tasvirler dikkat çeker.

Anadolu sahasındaki masallarda, yeraltı dünyası bilinmeyen gizemli bir mekân olmakla birlikte ölümler dünyası olarak da kabul görmektedir. Bilinmezliklerle dolu yapısı yanında temas halinde olunan canlıların da belirgin farklılıkları vardır. Bu dünyanın yapısını ve kurgusunu içinde yaşanan kültürel kodlar biçimlendirmektedir.

Yeraltı ile ilgili kavramlar kültür hayatımızda genellikle olumsuz anlamlar çağrıştırmakla birlikte mitolojik anlamlar içermektedir. “Yerin dibine geçmek”, “Yerlere geçmek”, “Yere batmak”, “Yer yarılsa içine gireceği gelmek”, “Yer yarıp da içine girmek”, “Yer yarıldı yere geçmek” ve “Yer ayrılmış yere geçmiş” deyimleri mitolojideki yere hapsolmayla ilgili anlatılardan kaynaklanmaktadır (Çolak, 2010: 179).

Kültür hayatımızda sadece toprağın altı değil; mağara, geçit, su altı, kuyu, çukur gibi sonu karanlık olan mekânlar da “bilinmeyen”in çerçevesine dâhil edilmiştir (Uluışık, 2015: 1). Bu nedenle bu tür yerlere karşı korku ve endişeyle yaklaşılmıştır. Bunun sonucu olarak bu yerlerle ilgili çeşitli inançlar ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada; Kilis’ten derlenen masallarda karşımıza çıkan yeraltı dünyasıyla ilişkili unsurlar incelenmiştir. Kilis Masalları Derleme ve İnceleme (Doğramacıoğlu, 2011) adlı eserdeki 44 masalda geçen yeraltı dünyasına ait unsurlar (yeraltı dünyasındaki canlılar, yeraltı dünyasının özellikleri, yeraltı dünyasıyla temas ve yeraltı dünyasından çıkış) tespit edilmiştir.

Kilis Masallarında Yeraltı Dünyası Hakkında Tespitler

1. Yeraltı Dünyasındaki Canlılar

Köklerini mitlerden alan halk anlatılarında yeraltı dünyasına ait unsurlar dikkat çekici bir şekilde tasvir edilmektedir. Bu tasvirler içerisinde yeraltı dünyasıyla ilgili canlılar anlatıcının muhayyilesinde şekillenerek aktarılmaktadır. Bu canlılar günlük hayattaki canlılardan farklı olup olağanüstü özelliklere sahiptirler.

Huri

Huri; cennette yaşadığına inanılan kızlara verilen isimdir (TDK, 1998: 1009). Masallarda Huri yerine peri kızı tabirleri de kullanılmaktadır. “Türk masallarında periler çok güzel ve olağanüstü güçleri olan insan şeklinde tasvir edilmektedirler.” (Türkeş-Günay, 2009: 92). Peri kızı olarak da karşımıza çıkan bu kızlar, güzelliği ve yardım severlikleriyle ön plandadır. Genellikle su kaynaklarını, pınar başlarını, dere kenarlarını, ağaç kovuklarını ve mağara gibi تنها yerleri kendilerine mesken edinmektedirler.

Gülperi Nine masalında eşinin isteği üzerine oğlu; yaşlı annesini bir bahçeye terk eder. Orada yaşlı kadının yanına iki adam gelir. Kadına bazı sorular sorarlar. Bu arada yaşlı kadına bahçenin içindeki kuyuyu gösterirler. Kuyunun içinde süt gibi beyaz renkte bir Huri bulunmaktadır (Doğramacıoğlu, 2011: 284).

Anka Kuşu

Masallarda olağanüstü özelliklerle tasviri edilen Anka kuşu değişik adlarla karşımıza çıkmaktadır. Masal metinlerinde bu kuş için Zümrüdü Anka, Zümrüt Anka, Zümrüt Halka, Kartal, Boba Kuş (Duymaz, 1998: 92) gibi değişik adlar kullanılmıştır.

Kahramana yeraltı dünyasına yaptığı yolculukta rehberlik eden Anka kuşu; aynı zamanda kahraman yeraltı dünyasında görevini tamamladıktan sonra onu yeryüzüne de çıkarmaktadır. Uzun süren bir yolculuğu ihtiva eden yeraltı dünyasına yolculukta Anka kuşu hiç yorulmamakta ancak bazı temel ihtiyaçları –acıma ve susama- ortaya çıkmaktadır. Bu özellik hemen hemen bütün masalarda ortaktır.

Kal'ayı Gövhernikin masasında karşımıza çıkan Anka kuşu insanlarla konuşmaktadır. *Kal'ayı Gövhernikin* adlı kalenin yerini ondan başka hiçbir kuş bilmemekte ve oraya gitmeye cesaret edememektedir. Kuş, kahramandan yolculuk için seksen koyun kesmesini ve kesilen koyunların kırkını koyun sağ, kırkını da sol tarafına yerleştirmesini söyler. Ayrıca susuzluğunu gidermek için de kırk tuluk da suluk temin etmesini ister (Doğramacıoğlu, 2011: 177).

Masalda yolculuk sırasında etler bitince kahraman kendi vücudundan parçalar keserek kuşa verir. Kuş, bu etin insan eti olduğunu anlar ve yeraltı dünyasına ulaştığı zaman ağzında biriktirdiği et parçalarını kahramana geri verir. Kahraman bu etleri vücuduna yerleştirmesiyle etler eski haline dönüşmektedir.

Köpek

Altay Türklerinin yaratılış mitinde Tanrı Ülgen'in yılanla birlikte insanın başına bekçi bıraktığı hayvandır. İyt, köpek; on iki hayvanlı takvimde yıllardan birine ad olmasıyla da mitolojik olarak öneme sahiptir (Dilek, 2014: 91). Yaratılış Destanı'nda Tanrı Ülgen, Erlik'in kötülüklerinden insanoğlunu korumak için köpeğe bekçilik vazifesi verir. Ancak mizacı gereği köpeği de kandırmayı başarır (Sakaoğlu ve Duymaz, 2011: 162-172).

Güro masalı ve onun bir varyantı olan *Karo ve Kız* (Doğramacıoğlu, 2011: 62) masalı; çocuğu olmayan bir kadının çocuğu olursa onu köpeğine vereceğini aht etmesini konu edinmektedir. Her iki masalda da zaman içerisinde kız, köpeği istememesine rağmen; köpek, kızın peşini bırakmayarak onunla evlenmekte ısrarcı olmaktadır.

Karo ve Kız masasında yeraltı dünyasında köpek bazen kızıdan ayrılmakta ve evden uzaklaşmaktadır. Bu süreçte mezarlara defnedilen cesetleri parçalamaktadır (Doğramacıoğlu, 2011: 61-62). Aynı zamanda köpek, kızıdan şüphelendiği için annesinin, halasının ve dayısının kılığına girerek onu rahatsız da etmektedir.

Balık Bilmezse Halik Bilir masasında köpeğin pislediği su ile gözünü yıkayan bezirgânın kör olmasıyla başına gelenler anlatılmaktadır. Aynı şekilde bezirgânın gözünün tedavisi de bu köpeğin ciğeri ile gerçekleşmektedir. Bezirgânın oğulları, Halep'e yaptıkları bir yolculuk sırasında köpeklerinin bir yılan ile konuşmasına şahit olurlar. Burada babalarının gözlerinin tedavisinin köpeğin ciğeri sayesinde gerçekleşeceğini öğrenirler. Daha sonra seferden dönen kardeşler köpeği boğazlayarak ciğerini babalarının gözüne sürünce göz tedavi olur (Doğramacıoğlu, 2011: 317).

Güro ve onun bir varyantı olan *Karo ve Kız* masasında köpek evin sadık bir bekçisi durumunda iken zamanla değişmektedir. *Karo ve Kız* masasında kızın annesinden kızını alan köpek, yeraltı dünyasındaki evine gitmektedir. Yeraltı dünyasını benimseyen bu hayvan, mezara gömülen ölüleri parçalamakta ve gününü bunlarla geçirmektedir. *Balık Bilmezse Halik Bilir* masasında ise köpek yardımcı bir hayvan hüviyetine sahiptir. Öyle ki köpeğin ciğeri gencin babasının hastalığının şifası durumundadır.

Yılan

Yeraltı ve yeryüzünde yaşaması dolayısıyla mitik dönemden beri önemli hususiyetlere sahip olduğuna inanılan bir hayvandır. "Yılan Türk Şamanizm'inde yeraltı ilahı Erlik'le ilgili bir simgedir." (Çoruhlu, 2002: 157). Öyle ki Altay Türklerinin Yaratılış Destanı'nda yılan Tanrı'nın görevlendirildiği koruyucular arasındadır. Ancak bu görevini yerine getiremediği için Tanrı tarafından cezalandırılarak Cennet'ten uzaklaştırılmıştır (Sakaoğlu ve Duymaz, 2011: 169).

Balık Bilmezse Halik Bilir adlı Kilis masalında Halep'e ticaret yapmak için giden iki kardeş uyudukları sırada yanlarındaki köpekleri bir kayanın dibine giderek oradaki yılan ile konuşur. Yılan ona kendisinin padişahın kızını soktuğunu söyler. Daha sonra da kendi etinin sıcak suda haşlanmasıyla birlikte meydana gelen buharın padişahın kızına deva olacağını dile getirir (Doğramacıoğlu, 2011: 315). Yılan etiyile tedavi olma ile ilgi olarak Kilis ve yöresinde yaygın olarak bilinen Şahmeran ile Lokman Hekim hikâyesi akıllara gelmektedir. Lokman Hekim'in yaşadığı dönemde bir hükümdar vardır. Hükümdar bir gün hastalanır. Hastalığının çaresi olarak müneccimler Şahmeran'ın (yılanların şahı) baş suyunu içmesinde olduğunu söylerler. Hükümdar bunun üzerine Şahmeran'ın bulunup etinin pişirilip kendisine verilmesini ister.

Öyle ki hikâyede Şahmeran'ın baş kısmının suyunu içen hükümdar, orta kısım (bel) suyunu içen bütün hastalıklara şifa bulan Lokman Hekim ve kuyruk kısım suyunu da içen zehirlenip ölmektedir (Sakaoğlu vd., 1999: 235).

Kurbağa

Radloff tarafından derlenen Altay Yaratılış Destanı'nda; Erlik, Tanrı'dan aldığı kut sayesinde ilk önce körük, kerpeten, çekiç ve örsü icat eder. Daha sonra çekici örse vurarak hayvanlardan kurbağa, yılan, ayı, deve ve domuzu, kötü ruhlardan da Albıs ve Şulmus'u yaratır (Ögel, 1995: 462). Kurbağa bu yönüyle Erlik'in mekânı olan yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilmektedir.

Üç Öğüt masalında kuyunun içindeki susuz hayvanları sulamak için kuyunun içine inen adam, orada yabancı bir adam ile karşılaşır. Kuyunun içindeki adamın bir dizinin üzerinde kurbağa bir dizinin üzerinde de dünya güzeli bir kız bulunmaktadır (Doğramacıoğlu, 2011: 454-456).

Koyun

Hunlarda totem olarak yaşatılan koyunun Sakalarda da geleneksel bir değeri vardır (Öztürk, 1980: 14). Daha çok etinden, sütünden ve derisinden çeşitli şekilde yararlanma özelliği söz konusudur. Masalarda fonksiyonel bir özelliği olmayıp dekoratif unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üç Öğüt masalında bir kuyunun içinde susamış koyunlar bulunmaktadır (Doğramacıoğlu, 2011: 454-456).

Sıçan

Kediler Padişahının Hediyesi adlı masalda yer yarıldığı zaman yaşlı kadın karanlık bir yere düşer. Orası kediler padişahına ait bir dünyadır ve onun evinin temizliğini yapan sıçanlar vardır (Doğramacıoğlu, 2011: 437-441).

Kedi

Kediler Padişahının Hediyesi adlı masalda yeraltı dünyasına inen kadın orada kediler padişahının saltanatıyla karşılaşır. Kadının davranışına göre kediler padişahı ona içinde hediyelerin bulunduğu bir çuval verir (Doğramacıoğlu, 2011: 437-441).

Akrep

Kediler Padişahının Hediyesi adlı masalda kötü niyetli kız kardeşin niyetini sezen kediler padişahının ona hediye olarak verdiği çuval içerisinde çıkan hayvanlardan biridir. Yer yarılıp içine

giren kıskanç kız kardeşe kediler padişahının verdiği çuval içerisinde yılan, çıyan ve akrepler de vardır (Doğramacioğlu, 2011: 437-441).

2. Yeraltı Dünyasının Özellikleri

Mitik kökenli anlatılarda –destan, masal- yeraltı dünyası karanlık bir yer olarak tasvir edilmektedir. İçerisinde akan yeraltı suları, yeraltına açılan diğer kapılar ve diğer tabiat unsurlarında bir ürkütücülük söz konusudur. “Şamanist dünya görüşüne göre yeraltı dünyası ölümler ve ifritlerin yurdu olarak ifade edilmektedir.” (Eliade, 1999: 319).

Yere ve yeraltına ilişkin tanrısal veya başka güçlü varlıkların büyük bir bölümü mutlaka "kötü" veya "şeytani" değildir (Eliade, 1999: 218). *Karo ve Kız* adlı masalda Karo isimli köpeğin kızı götürdüğü yeraltı dünyası görüntü itibarıyla güllük gülistanlık bir yerdir. Burada bağlar, bahçeler, evler vardır. Bunun yanında burada kapıları kilitli kırk kapı vardır. Kırkıncı odaya kızın girmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Çünkü kırkıncı oda bir mezarlığa bağlanmaktadır. Buraya yeryüzünden defnedilen cenazeler inmektedir. Burada Karo gelen ölümlerin üzerlerindeki kefenleri çıkarıp ölümleri parçalamaktadır (Doğramacioğlu, 2011: 61-62).

Eliade'nin ifade ettiğine göre yeraltındaki canlılar genel olarak, pantheon (tanrılar sistemi) içinde zamanla meydana gelen değişiklikler sonucu, bulundukları konumdan "düşmüş" yerli, hatta yerel tanrılardır (Eliade, 1999: 218). *Kal'ayı Gövhernikin* masalında bezirgânın içine düştüğü kuyunun içinde bir bahçe vardır. Bahçenin içerisinde her türden meyve ağacı ve kenarında da peri kızlarının gelip yüzdükleri bir havuz vardır. Peri kızlarının babası da kimsenin yerini bilmediği sadece Anka Kuşu ile yolculuk yapılan *Kal'ayı Gövhernikin*'de yaşamaktadır (Doğramacioğlu, 2011: 177). *Filcan Ağa ile Kırk Kız* masalında kıskanç kız kardeşler en küçük kardeşlerini kuyuya atarlar. Kuyunun dibinde bir kaya vardır. Kız, bu kayanın üzerine oturur, akşam olunca kız kayanın altından küçük bir delikten ışık geldiğini fark eder. Deliği genişleterek içeride bir bahçe olduğunu görür. Oradan bahçeye girer. Bahçede hazır halde kırk tabak yemek ve kırk tabak pilav olduğunu görür. Burada ağaçlar ve güller bir de büyük havuz vardır. Bulut şeklinde bir kuş sürüsü gelir. Kırk kuşun her biri, bir havuza inip güzel birer kız olur (Doğramacioğlu, 2011: 293-303).

Şamanist düşünce sisteminde yeraltı, Erlik'in mekânı olduğu için onu çağrıştıran unsurlarla bezelidir. “Burada kahraman yeraltının en karanlık, en korkunç ve en iğrenç mahlûklarına meydan okur, şartlarını bilmediği ve yabancı olduğu bir dünyada mücadeleye girerek onları yener.” (Dilek, 2010: 47). *Güro* masalında Kız, Güro'yu bir ağaca bağlayıp kendini de nehre bırakmış. Derenin kenarında bir kapı görür. Kapıdan içeri girince çevrenin pislik, berbat ve temiz olmadığını görür. Orayı temizler, düzenler. Bu evde Yedi Kardeşler yaşamaktadır (Doğramacioğlu, 2011: 334-335). *Kediler Padişahının Hediyesi* adlı masalda kız kardeşler, yer yarılıp içine girince, karanlık bir yere düşerler. Orada ev temizliği yapan sıçanlar, ev ve çamaşır yıkayan kediler vardır. Kediler padişahı, zengin ve kıskanç olan kız kardeşe verdiği çuval içerisinde de yeraltı dünyasını sembolize eden yılan, çıyan ve akrepler vardır (Doğramacioğlu, 2011: 437-441).

Yeraltı dünyası, kahramanın çeşitli sınavlara tabi tutulduğu bir yerdir. Yeraltına inen kahramanın orada geçmesi gereken imtihanlar vardır. Bu sınavların fiziksel güçle çözülebilenleri gibi zihinsel güçle (akla dayalı) de halledilebilen türleri söz konusudur. *Üç Öğüt* masalında kuyunun içindeki susuz hayvanları sulamak için inen adam oranın dipsiz bir kuyu olduğunu fark eder. Orada işini bitirdiğinde bir dizinin üzerinde kurbağa bir dizinin üzerinde dünya güzeli bir kız olan adam görür. Kuyudaki adam ona sorular sorarak imtihan etmek istemektedir. Kuyudaki adam, kahramana hangisinin güzel olduğunu sorar. O da “Gönül kimi severse, güzel odur.” der. Böylelikle soruya doğru cevap vererek sınavı geçer, ailesinin yanına döner (Doğramacioğlu, 2011: 454-456). “Şamanın öbür dünyadaki serüvenleri, esrime halinde yeraltına inişleri ve göğe çıkışları sırasında geçirdiği sınavlar, halk masallarındaki kişilerin ve destansı edebiyattaki kahramanların başından geçenleri andırır.” (Eliade, 1999: 555).

Hömük isimli masalda ise yeraltı dünyasının betimlemesi yoktur. Sadece koca kertiş denilen bir sürüngenin bir deliğe girmesi ve kahramanın orayı kazarak üç çuval altın bulması anlatılmaktadır (Doğramacıoğlu, 2011: 441-442). *Balık Bilmezse Halik Bilir* masalında da belirgin şekilde yeraltı dünyası tasviri yoktur. Sadece delikten çıkan büyük bir evran (yılan) ve dile gelip onunla konuşan bir köpekten bahsedilmektedir (Doğramacıoğlu, 2011: 314).

3. Yeraltı Dünyasıyla Temas

Masallarda kahramanlar genellikle olağanüstü bir varlık tarafından cezalandırılarak veya belirli bir gaye ile yeraltına gider (Alptekin, 1990: 427). Çeşitli nedenlerle yeraltı dünyasına yönelen kahramanlar, oraya değişik geçitler sayesinde ulaşmaktadırlar. Bu geçitler bir taraftan yeryüzünün özelliklerine sahipken diğer taraftan da yeraltı dünyasıyla ilişkilidir. “Sadece toprağın altı değil; mağara, geçit, su altı, kuyu, çukur gibi sonu karanlık olan mekânlar da “bilinmeyen”in çerçevesine dâhil edilmiştir.” (Uluişik, 2015: 1).

Karo ve Kız (Doğramacıoğlu, 2011: 61), *Hömük* (Doğramacıoğlu, 2011: 441) ve *Balık Bilmezse Halik Bilir* (Doğramacıoğlu, 2011: 314) masallarında yeraltı dünyasıyla temas bir delik sayesinde gerçekleşmektedir. Ancak bu delikler birçok destan ve masalda görüldüğü gibi geçitleri bekleyen olağanüstü varlıklarla dolu değildir.

Kal’ayı Gövhernikin (Doğramacıoğlu, 2011: 172), *Gülperi Nine* (Doğramacıoğlu, 2011: 284), *Filcan Ağa ile Kırk Kız* (Doğramacıoğlu, 2011: 293) ve *Üç Öğüt* (Doğramacıoğlu, 2011: 454) masallarında yeraltına kuyu vasıtasıyla temas sağlanmaktadır.

Geleneksel dünya görüşünde dar boğazlar, geçitler, nehirler, pınarlar ve mağaralar; başka bir ifadeyle gerçek yeryüzü düzeyindeki sapmalarda bu dünyaların etkileşimi, yakınlaşması ve karşılıklı değiş tokuşu gerçekleşmektedir (Lvova vd., 2013: 37). *Güro* masalında Kız, Güro’yu bir ağaca bağlayıp kendini de nehre bırakır. Derenin kenarında bir kapı görür. Kapıdan içeriye girer (Doğramacıoğlu, 2011: 334-335). Böylece kızın yeraltına olan yolculuğu başlar.

Kediler Padişahının Hediyesi (Doğramacıoğlu, 2011: 437) masalında kahramanlar yerin yarılmaları sonucunda yeraltı dünyasıyla iletişim sağlamaktadırlar.

4. Yeraltı Dünyasından Çıkış

“Gökyüzünde sonsuz iyiliklere, güzelliklere, olağanüstü güçlere sahip olan kutsal varlıklar yaşar. Bu güçler yeryüzünü de kontrol ve idare ederler. Yeraltında ise gökyüzündeki varlıkların tam tersi olan varlıklar bulunur. Burası karanlık kötü ve ölümlerin diyarıdır.” (Seyidoğlu, 2009: 210).

Karo ve Kız adlı masalda evlendiği kızı yeraltı dünyasında görünen Karo isimli köpek, kızın onun bazı sırlarını öğrendiği fark edince ondan bunları öğrenmeye çalışır. Sırasıyla kızın halası, dayısı ve annesi kılığına girer. En sonunda annesi kılığında geldiğini anlayamayan kız, bütün bildiklerini ona anlatır. Kızın annesi kılığındaki Karo birden eski haline döner. Kızın her şeyi öğrenmesine sinirlenen Karo saçından tutmasıyla kız birden yeraltı dünyasından dışarıya fırlatır (Doğramacıoğlu, 2011: 64-65).

Bir Kerinin Yardımı masalında evin oğlunu, baş hizmetçi mutfağın altında bir yere hapseder. Burada oğlana işkence etmektedir. Evde misafir olan yaşlı kadın baş hizmetçiyi gece takip ederek oğlanın olduğu yeri görür. Yaşlı kadın, kâhyayı da çağırarak oğlanı oradan kurtarırlar (Doğramacıoğlu, 2011: 161).

Kahramanın olağan dünyadan doğaüstü tuhaflıkların bölgesine yaptığı yolculuk ve buradaki güçlere karşı kazandığı kesin zaferi, kahramanın benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri dönmesini sağlar (Campbell, 2000: 41-42). *Kal’ayı Gövhernikin* masalında bir bezirgân kazara bir kuyuya düşer. Bu kuyunun içinde bir bahçe ortasında da bir havuz vardır. Bezirgân havuza gelen peri kızlarından birisine âşık olur ve onun kıyafetini saklar. Daha sonra bu kız ile evlenerek

yeryüzüne çıkarlar. Ancak kız fırsatını bularak tekrar yeraltı dünyasına kaçır. Öyle ki bezirgân onun peşinden giderek tekrar bir maceraya atılır. Bir yaşlı adamın yardımıyla onun *Kal'ayı Gövhernikin'*de olduğunu öğrenir. Anka kuşunun sırtına binerek oraya yolculuk yapar. Kaleye ulaşınca kızı babasından ister ve evlenerek oradan çıkarlar (Doğramacıoğlu, 2011: 176-178).

Kediler Padişahının Hediyesi adlı masalda iki kardeşten birisi fakir, diğeri zengindir. Zengin olan fakir olana yardım etmez. Fakir olan kız kardeş, bir gün ciğer doğrarken kazara yellenir. O zaman "Bunu kocam duyacağına yer yarılrsa da içine gireydim." der. Yer yarılr, kadın içine girer. Kadın orada ev temizliği yapan sıçanlar, kediler görür. Kediler padişahı, ona bir torba altın verir. Yeryüzüne çıkan yaşlı kadın zengin olur. Kıskaç zengin kız kardeş ise ondan her şeyi öğrenir. Kendisi de yer yarılrp içine girer. Yalnız orada sıçanlara ve kedilere kötü davranır. Kediler padişahı ona bir çuval verir. İçerisinde yılan, çıyan ve akrepler vardır. Kadın oradan sürüne sürene kendi uğraşlarıyla çıkar ancak çuvaldaki hayvanların saldırısına uğrayarak cezalandırılır (Doğramacıoğlu, 2011: 437-441).

Üç Öğüt masalında kuyunun içerisindeki koyunları sulamak için adam, kuyudan çıkacağı sırada bir dizinin üzerinde kurbağa bir dizinin üzerinde dünya güzeli bir kız olan adam ile karşılaşır. Kuyudaki adam ona hangisinin güzel olduğunu sorar. O da "Gönül kimi severse, güzel odur." der. Böylelikle soruya doğru cevap sınavı geçer, ailesinin yanına döner (Doğramacıoğlu, 2011: 454-456).

SONUÇ

Kilis masallarında, mitik eserlerde karşılaştığımız yeraltı dünyasıyla ilgili unsurlar (yeraltı dünyasındaki canlılar, yeraltı dünyasının özellikleri, yeraltı dünyasıyla temas ve yeraltı dünyasından çıkış) önemli bir motif olarak yer tutmaktadır.

Türk Şamanizm'inde şamanların yeraltına yolculukları sırasında yaptıkları tasvirler ile Kilis masallarındaki yeraltı dünyasının tasviri arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Özellikle Türk mitolojisinde yeraltının Erlik'in dünyası, yani karanlıklar dünyası olarak kabul edilmesi ve orada yaşayan canlılar çevresindeki olumsuz çağrışımlar Kilis masallarında da görülmesi kültürel unsurların devamlılığını göstermektedir.

Masallardaki yeraltı dünyasına ait unsurlardan yola çıkarak Kilis bölgesinin kültürel özellikleri ile Orta Asya kültür hayatımız arasındaki benzerlikler fark edilmektedir.

Masallarda karşımıza çıkan motiflerdeki benzerliklerin yoğun bir kültür erozyonuna rağmen korunabilmesi kültürel devamlılığın sürdüğünü göstermektedir.

Zaman içerisinde edebi türlerin yayılması sırasında ortaya çıkan değişiklik ve eksilmelerde; zaman, mekân, etkileşim kurulan diğer kültürlerin etkisi söz konusudur. Ancak bu değişimlere rağmen Kilis masallarının ana motifleri içinde yeraltı dünyasının olması masallardaki kültürel kodları ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (1990, Kasım). *Çukurova masallarında destani özellikler var mıdır?*. I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova halk kültürü sempozyumu, Adana.
- Bakırcı, N. (2014). Eflâtun Cem Güney'in "Masallar" adlı kitabında yer alan metinlerde mitolojik unsurlar. *Türk uluslararası dil, edebiyat ve halkbilimi araştırmaları dergisi*. 2(4), 37-52.
- Campbell, J. (2000). *Kahramanın sonsuz yolculuğu* (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çolak, F. (2010). Yerle ilgili bazı atasözleri ve deyimlerin mitolojik bağlantısı. *Türklük bilimi araştırmaları (TÜBAR)*. (28), 171-181.

- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dilek, İ. (2010). Sibiry Türk destanlarında kahramanın yeraltı ve gökyüzü dünyalarıyla ilişkileri üzerine bazı tespitler. *Milli folklor*. 22(85), 46-56.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk mitoloji sözlüğü (Altay-Yakut)*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği.
- Doğramacıoğlu, H. (2011). *Kilis masalları derleme ve inceleme*. Kilis: Kilis Kültür Derneği Yayınları.
- Duymaz, A. (1998). Anadolu ve Balkan Türklerinin halk anlatmalarında mitolojik bir kuş: Zümrüdü Anka. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(1), 91-97.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ekici, M. (2005). Türk sözlü geleneğinde anlatıcılar ve anlatmalar arasındaki ilişkiye art zamanlı (diyakronik) ve eş zamanlı (senkronik) bir bakış. Ed. G. Gülsevin *Prof. Dr. Fikret Türkmen armağanı*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Lvova, E. L., Oktyabrskaya, Ğ. V., Sagalayev, A. M. ve Usmanova, M. S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin geleneksel dünya görüşleri, simge ve ritüel* (M. Ergun, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi C.I. (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, A. (1980). *Çağlar içinde Türk destanları*. Ankara: Emek Matbaacılık ve İlançılık Limited Şirketi.
- Sabuncuoğlu, A. E. (2013). *Kilis ilinde geçiş ritleri bağlamında evlenme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B., Sakaoğlu, Y. ve Şimşek, E. (1999). *Meddah Behçet Mahir'in bütün hikâyeleri II*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A. (2011). *İslamiyet öncesi Türk destanları (incelemeler-metinler)*. İstanbul: Ötüken Yayınları Yayınevi.
- Seyidoğlu, B. (2009). Yeraltı dünyası. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin Ayan özel sayısı)*. (39), 201-210.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkeş-Günay, U. (2009). Türk masallarında geleneksel ve efsanevi yaratıklar. *Motif akademi*. 2(3), 84-115.
- Uluişık, Y. P. (2015). *Türk destanlarında yeraltı dünyası (Sibiry sahası)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.